

Dansk arbejderkultur fra 1945 til 1990

Svend Aage Andersen: Arbejderkultur i velfærdssamfundet, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, skriftserie nr. 39. Viborg 1997, 355 s., kr. 325.- kr., ISBN 87-87739-43-7.

Svend Aage Andersen har påtaget sig det ambitiøse projekt at undersøge arbejderkulturen fra 1945 til i dag. Hertil har han benyttet sig af følgende toleddede problemstilling:

– hvilke forandringer er der sket i arbejderkulturen i løbet af perioden 1945 til 1990?

– og er det i dag stadig relevant at tale om en dansk arbejderkultur?

Som arbejdsredskab har Svend Aage Andersen defineret arbejderkultur, som et bredt antropologisk kulturbegreb, der skal indfange arbejdernes samlede livsmønstre. Det vil sige, at han ser på, hvor arbejdernes livsmønstre adskiller sig fra – og hvor de er sammenfaldende med – den hegemoniske kultur.

Udover at definere kulturbegrebet definerer Svend Aage Andersen arbejderklassen som værende manuelle arbejdere. Løbende gennem bogen bliver der reflekteret over denne definition. Han har dog lidt problemer med at opretholde denne snævre definition, eftersom klasseblandede forhold bliver et stigende fænomen, der gør definitionen delvis uholdbar. Men ud fra praktiske overvejelser er det nok en meget hensigtsmæssig definition.

Bogen er opdelt i tre dele. Denne inddeling er foretaget på baggrund af den socio-økonomiske udvikling fra 1945 til 1990. De tre perioder er henholdsvis

1945 til 1957 (landbrugssamfundet), 1958 til 1973/81 (industri-samfundet), 1974/82-1990 (det postindustrielle samfund). Han deler hvert afsnit op i seks mindre dele, således at man får et mangesidet billede af arbejderkulturens udvikling. Disse seks dimensioner er de samme i hver periode. De seks dimensioner er: 1. Produktions- og klassestrukturen, 2. Arbejderbevægelsens organisationskultur, 3. Kulturen på arbejdspladsen, 4. Familie- og boligkulturen, 5. Socialisation, uddannelse og livsforløb, 6. Kulturpolitik og fritid. Svend Aage Andersens inddeling virker hensigtsmæssig, men de enkelte afsnit står til dels uafsluttet hen, da han ikke har delkonklusioner efter de tre perioder.

For at belyse arbejderkulturen har han trukket på det sporadiske materiale, der eksisterer indenfor forskellige fagdiscipliner såsom litteraturvidenskab, historie, etnologi, folkemindevidenskab, sociologi, statskundskab. Disse discipliner er brugt som elementer i et tværfagligt projekt til belysning af arbejderkulturen – dog uden at lade sig fastbinde af én fagtradition. Dette er styrken såvel som svagheden hos Svend Aage Andersen, idet han formår at bruge disse forskellige tilgange, om end det til tider forekommer som om brugen af specielt de skønlitterære bøger er ukritisk. Der mangler metodiske overvejelser med hensyn til kildeværdien af det benyttede materiale. For eksempel skriver Svend Aage Andersen om otte typer af fritidsadfærd hos arbejderne i perioden fra 1945 til 1957. En af disse typer er den familieorienterede fritidsadfærd. Denne type beskrives hovedsageligt ved hjælp af John Nehms roman Ståsted søges (1976). Bo-

*Anmelderredaktion:
Birgit Andreassen, Søren Feder-
spiel og Anne-Lise Walsted*

gen genfortælles af Svend Aage Andersen. Dette resume fylder næsten hele beskrivelsen af den familieorienterede fritidsadfærd. Men af den genfortalte bogs indhold fremstår nærmest kun en morfar, der konstant bliver fuld til alle familiesammenkomster. Dette er måske et element af den familieorienterede adfærd, men Svend Aage Andersen gengiver romanen ureflekteret. Det betyder, at vi som læsere kommer i tvivl om, hvorvidt dette er det essentielle træk, eller det blot er et delelement i den familieorienterede fritidsadfærd.

Svend Aage Andersen får løst sin problemformulering. Og analyserer sig frem til, at arbejderkulturen har forandret sig i takt med velfærdsstatens opståen og udbygning. Han udskiller tre faser i arbejderkulturens udvikling: 1. Den segregerede arbejderkultur (1945-64), 2. Den velfærdsorienterede arbejderkultur (1965-78), 3. Den privatiserede arbejderkultur (1979-90). I sin beskrivelse af arbejderkulturens udvikling benytter han udtrykket "erosion" om udviklingen, hvilket måske er en meget god illustration af Svend Aage Andersens lettere romantiserede tilgang til emnet. Han begræder arbejderkulturens tilbagegang og i særdeleshed, at den grundlæggende grundværdi, solidariteten, er stærkt på retur i et samfund, der i stigende grad er blevet statsliggjort. Staten har – med Habermas' ord – koloniseret livsverdenen.

Svend Aage Andersen mener, at arbejderkulturen stadig består, men den er sværere at få øje på. Men han formår at overbevise os om, at arbejderkulturen eksisterer som et element af vores nutidige samfund. Et af hans bedste argumenter er vel, at arbejder-

klassen stadig reproducerer sig selv og sine betingelser. Der er stadig uhyre få arbejderbørn, der kommer på de højere læreanstalter.

Som et supplement til mange fagområders tilgang til arbejderbevægelse, arbejderkultur, velfærdsstat og den generelle samfundsudvikling efter 1945 er bogen givtig. Bogen er glimrende som et oplæg til diskussion. Men rent formelt savner vi en litteraturliste såvel som et register, hvad man vel bør forvente af et videnskabeligt værk. De kritikpunkter, vi har fremført, bør ses i forhold til det faktum, at Svend Aage Andersen ikke har haft nogen andre forfattere at skrive "op imod". Det vil altid være svært at være den første, der giver sig i kast med et projekt af denne art.

*Søren Borchsenius og
Steen H. Petersen*

Den røde kejser

August Bebel: Ausgewählte Reden und Schriften bd. 6: Aus meinem Leben, redigeret af Ursula Herrmann, K.G. Saur, München 1995, 809 s., DM 148, ISBN 3-598-11267-X

August Bebel: Ausgewählte Reden und Schriften, bd. 7/1-2, 1899-1905, redigeret af Anneliese Beske og Eckhard Müller, udg. af Internationales Institut für Sozialgeschichte, Amsterdam, K.G. Saur, München 1997, 22,919 s., DM 296.-, ISBN 3-598-11236-X

Samme: Reden und Schriften, bd. 8/1-2, 1906-1913, 649 s., DM 296.-, ISBN 3-598-11277-7
Samme: Briefe 1899-1913, Anmerkungen, Bibliographie und Register, 595 s., DM 148.-, ISBN 3-598-11278-5

Med de her foreliggende Mbind afsluttes den videnskabelige udgave af August Bebels taler, skrifter og breve. Bd. 6 blev første gang udgivet i 1983 i DDR og genoptrykkes her uden de oprindelige forord, indledning og litteraturhenvisninger – på en måde forståeligt nok efter 12 år, men det vil være en god idé at konsultere førsteudgaven for de her udeladte sider, de indeholder informationer og vurderinger, der også er nyttige i dag.

Udgavens omskiftelige skæbne er omtalt i anmeldelsen af bd. 3-5 (AH 1995/4 s. 123-25); bd. 7-9 er bearbejdet af udgiverne af bindene 3-5 og 10, som også i de foreliggende bind har ydet en fremragende indsats. Selvom udgaven kun medtager et udvalg af Bebels taler, skrifter og breve, er det repræsentativt, og indeholder desuden hans erindringer og hans hovedværk (bd. 10) med pålidelige kommentarer.

Erindringerne udkom oprindeligt i tre dele i årene 1910-1914 (på dansk 1913-14). Bebel havde planlagt at føre dem længere op, men nåede kun til 1882. Det er at beklage for historieskrivningen om arbejderbevægelsen, det er ikke uden grund, at han blev kaldt den røde kejser. Hans syn på udviklingen ville have været interessant; de i dag forsvundne breve, han optog i erindringerne er af betydning i mange henseender. Det fremgår af forskellige af brevene i bd. 9, at Bebel havde været i gang med at forberede udgivelsen siden 1890'erne. Han tillagde sin udlægning af historien betydning og gik i anden sammenhæng (som det fremgår dels af brevvekslingen og dels af artikler i bd. 8) ind i en skarp polemik med historikerne Franz Mehring og Gustav Mayer om

vurderingen af den tidlige arbejderbevægelses udvikling. I sine sidste år – hvor han var meget plaget af sygdom – lagde han en betydelig del af sin tid i udformningen af dem. Selvom erindringerne forblev uafsluttede, er de værd at læse – de er også velskrevne – ikke mindst for folk, der har svært ved at akceptere, at arbejdere kan udvikle en politisk indsigt og fortsat være arbejdere og repræsentere arbejderklassen. Bebel beskriver i sin udvikling en væsentlig del af klassens udvikling. Bindet er forsynet med 519 noter, et omfattende personregister (som desværre ikke findes med samme udførlighed i de efterfølgende bind) og forskellige andre registre, der letter forståelsen. Det kan anbefales at læse den af Ursula Herrmann udgivne korrespondence mellem Bebel og hans kone (se AH 1997/4) og U. Herrmann m.fl.s. Bebel-biografi (se AH 36/1991) sideløbende.

I de to dobbeltbind 7 og 8 (ialt knapt 1600 s.) optrykkes ialt 87 artikler og taler af de ca. 1350 verificerede. Det lyder af mindre end det faktisk er: udvalget rammer centrale områder og bliver suppleret godt af korrespondencen og langt fra alle 1350 numre er væsentlige og flere af dem på den ene eller anden måde gentagelser. Udvalget afspejler Bebels indsats som parlamentariker, som partiformand – især taler på de 13 kongresser i perioden – hans indsats for partipressen og de forskellige områder han beskæftigede sig med i de nævnte fora. Det drejede sig foruden om kvindespørgsmålet også om modsætningerne i partiet – revisionismestriden nåede et højdepunkt i 1899 og var et centralt omdrejningspunkt frem til 1914 – om verdenspolitikens udvik-

ling – herunder især den trussel der udgik fra den militære oprustning og militarismen iøvrigt og bl.a. USAs voksende betydning i den globale politik – om klassemodsætningernes tilspidsning, og om forholdet mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet. Selvom den internationale politik optog Bebel, mindsledes hans interesse for Internationalen åbenbart: hans store taler på kongresserne i 1904 mod Jaurés, i 1907 og 1912 om militarismen og Internationale fylder ikke så meget. De følger op på de diskussioner, Bebel førte i det tyske parti.

Bebel var aktiv i arbejderbevægelsen fra ca. 1860, fra omkring 1867 havde han næsten uafbrudt været partiets parlamentariske repræsentant og havde oplevet bevægelsens sejre på grundlag af den taktik, han havde været med til at udvikle og havde et væsentlig ansvar for. Det kan derfor måske ikke undre, at han holdt fast ved den ”gode, gamle taktik”; han kæmpede mod revisionisternes forsøg på at ændre denne taktik, men vendte sig ligesåvel mod venstrefløjens forsøg på at udvikle nye former for massekamp til mobilisering af arbejderklassen. Han var meget opmærksom på partidemokratiets udvikling og kritiserede højrefløjens klager over det angiveligt manglende partidemokrati og den manglende åbenhed fra marxisternes side som rammende ved siden af problemet. Han fremhævede i stedet for det nødvendige og naturlige i, at der fandtes forskellige tendenser i partiet (f.eks. nr. 239) – især efter at det var blevet et masseparti – og gik ud fra, at klassemodstandernes politik ville forene de forskellige fløje i partiet. Han forstod åbenbart ik-

ke, at højrefløjens politik var fundamentalt forskellig fra den, han selv stod for, og at denne antagonistiske modsætning måtte sprænge partiet. I den nævnte tale fra den internationale kongres i 1904 polemiserede han kraftigt mod Jaurés og de andre revisionister; hans vurdering var, at deres taktiske forslag ikke byggede på samme grundlag som hans, men den indebar også, at de ville blive belært af udviklingen, og at det derfor gjaldt om at fastholde dem inden for bevægelsen.

Det kan ikke afgøres alene ud fra de her optrykte kilder, men muligheden af, at han i sine sidste år ikke mere kunne analysere en forandret tids behov, kan ejheller afvises. Med denne udgave er der imidlertid givet et meget bedre grundlag for at vurdere dette.

Sammen med revisionismen i partiet voksede også imperialismen frem (årsagssammenhængen er naturligvis omvendt), og Bebel forstod at kritisere den på forskellige områder, hvor den kom til syne: i undertrykkelsen af de nationale mindretal, i oprustningen, i den industrielle udvikling (det ”militær-industrielle kompleks” er blot en aktualisering af samme tendens), i toldlovgivningen, i antisemitismen, i kolonipolitikken osv. Han forsøgte at bruge partiets styrke til støtte for en reformpolitik til umiddelbar fordel for arbejderne, men også til at bekæmpe krigspolitikken. Han var dog samtidig klar over, hvor lidt der kunne opnås (f.eks. nr. 32 og 125), men det fik ham kun til at øge indsatsen for folkeforståelse (tysk-engelsk, tysk-fransk) og for en fredspolitik, der på nogle punkter medførte en opgivelse af tidligere fremhævede holdninger (se f.eks. note 897).

I de senere år er der igen opstået en diskussion om, hvad marxisme er. Det hævdes, at f.eks. Bebel ikke kunne være marxist, da han jo ikke kendte alle Marx' skrifter – Engels' behøvede han ikke at kende, fordi Engels alligevel havde misforstået Marx – specielt er denne påstand blevet exemplificeret med henvisning til ”Kvinden og socialismen” (bd. 10). I samtiden opfattedes Bebel – især hævdede revisionisterne det – som dogmatisk marxist. Det fremgår også af dette udvalg, at han ikke dogmatisk – dvs. i modstrid med enhver udvikling – fastholdt bestemte taktiske vurderinger. Han eksemplificerede for eksempel under henvisning til Manifestet, at bestemte krav var forældede (s. 11*f), men der kan næppe være tvivl om, at han var en af dem, der på væsentlig vis og i overensstemmelse med Marx og Engels – begge satte hans politiske og teoretiske evner højt – udviklede en marxistisk politik på mange områder, at han var medskaber af marxismen og videreudviklede den, som den også senere er videreudviklet. På grundlag af udgaven, kan denne diskussion nu tages op og evt. føres til en rimelig afslutning.

Bd. 7 – 9 var i den oprindelige plan tænkt som et bind og sammenhængen mellem de tre bind er bevaret, idet bd. 9 udover de 163 breve indeholder ca. 1450 til dels ret udførlige anmærkninger til alle tre bind (udgavernes fodnoter, ofte krydshenvisninger til Bebels tekster i andre bind i serien, står sammen med teksterne), bibliografien fra oktober 1899 til 13. august 1913 med et lille supplement for årene 1862-1899, så bibliografien dermed kommer op over 3400 indførsler uden at have medtaget Bebels anonyme le-

derartikler i partiets hovedorgan ”Vorwärts” fra 1890'erne. Det er imponerende, at udgiverne har verificeret så mange titler – Bebel-bibliografien fra 1962 havde kun opsporet 1325 titler. Bindet indeholder derudover en litteraturfortegnelse af de af Bebel nævnte skrifter og et personregister. Det er beklageligt, at den af udgiverne brugte litteratur, kun kan findes i anmærkningerne. Det er en lang række tekster, der understreger udgavens videnskabelige karakter og den omhu, udgiverne har lagt i arbejdet. De henvisninger, man støder på her (f.eks. note 1265), vil man ikke uden videre kunne finde selv i de store bibliografier om den tyske arbejderbevægelse. Desværre har der også indsneget sig enkelte småfejl i henvisningerne, f.eks. i bd. 9, note 13 s.11 og note 2, s. 25 og enkelte andre steder. I bd. 6 (s. 301) kaldes B5 i Prag-freden 1866 vedr. Nordslesvig B4, men det er alt i alt kun småting, som ikke ødelægger helhedsindtrykket.

Af de 163 breve har ca. 150 ikke været trykt før, de andre har været udgivet meget spredt, så det er en hjælp, at de kan findes her. Også for deres vedkommende drejer det sig om et (lille?) udvalg – af de ialt ca. 1000 breve 1899-1913 er en meget væsentlig del allerede udgivet i to bind korrespondence med hhv. Victor Adler og Karl Kautsky. Bebels kommentarer til den samtidige politik og Socialdemokratiets stilling er relevante og kunne retfærdiggøre et større udvalg end det her foreliggende. Alternativt ville en registrant over de kendte Bebel-breve være af betydning. Dette binds breve stammer fra en lang række arkiver og andre kilder, de fleste fra Amsterdam, Berlin og Moskva.

Brevene i bd. 9 er overvejende stilet til tyske socialdemokrater, men en ikke uvæsentlig del er adresseret til udenlandske partifæller og aviser, herunder også til P. Knudsen og Hjalmar Branting (nr. 186 og 219) om den aktuelle politik vedr. afrustningen – et centralt tema i tiden op til første verdenskrig og ej heller uden aktuel interesse, som Bebels overvejelser i artiklerne nr.63, 64, 76 og note 897 viser. Som anført var det et emne, der optog Bebel. Men også de (fleste) andre breve er af betydelig interesse.

Bebels holdninger, hans taktiske forslag, kan naturligvis ikke uden videre overføres til andre historiske omstændigheder – han vendte sig allerede i samtiden mod, at hans partis taktik var et absolut forebillede for Internationals andre partier. Men læst i deres kontekst er Bebels forslag fascinerende og inspirerende. Desuden er de et væsentligt grundlag for vurderingen af samtidens arbejderpolitik. Det er godt, at udgaven har kunnet afsluttes – i sin helhed er den et væsentligt bidrag til arbejderbevægelsens historie

Gerd Callesen

Et nyttigt og vigtigt oversigtsværk

Louise Fluger Callesen: Karl Marx – Friedrich Engels. Tekster på dansk 1848-1996. En bibliografi over artikler, breve, bøger. ABA's bibliografiske serie 10, København 1997. 141 s. , kr. 200,-, ISBN 87-984891-0-0.

Efter et stort og grundigt arbejde af Louise Fluger Callesen foreligger der nu en samlet Marx/Engels bibliografi. Heri er

alle kendte danske oversættelser af Marx- og Engelstekster siden 1848 og frem til 1996 registeret og det underordnet om teksterne er fra bøger, pjecer, aviser, tidskrifter, blade o.s.v.. Altså et kæmpe arbejde.

Registreringer er let at overskue. Den er ordnet kronologisk efter den danske oversættelses udgivelsesår og bibliografien indeholder selvfølgelig også et titelregister. Ydermere er hver registrering blevet forsynet med nyttige oplysninger om original-sprog, placering i MEW, MEGA og MECW, udgiver, oversætter og oplagstal i det omfang, det har været muligt at fremskaffe disse oplysninger. Samtidig indeholder bogen henvisninger til samtlige tidligere danske Marx/Engels registreringer.

Bibliografiens indledning fortæller, at udgivelsen har to hovedformål: Det ene er at bidrage til udgiversarbejdet af MEGA (Marx-Engels Gesamtausgabe) og det andet er af specifik dansk karakter. Bibliografien kan nemlig være med til at skabe betingelserne for en analyse af marxismens betydning for den danske arbejderbevægelse. Indledningsvis efterlyses en omfattende analyse af bevægelsens teori og praksis og denne bibliografi vil uden tvivl være uundværlig for en sådan undersøgelse.

Dog er der flere faldgrupper, som man skal være varsom overfor, når en sådan bibliografi skal bruges til at belyse den danske arbejderbevægelses teori og praksis. Først og fremmest skal man passe på ikke at komme til at foretage en ren kvantitativ analyse. Antallet af danske oversættelser er både stort og imponerende, men ud fra dette alene skal man ikke slutte for meget. Blandt andet p.g.a. denne pro-

blematik er det godt, at oplagstal også er medtaget i bibliografien, men der er stadig en forskel mellem oplags- og salgstal samt brug i praksis. Et godt eksempel på dette er de danske Marx-oversættelser fra 1870'erne. Hvis man alene så på oversættelserne, ville der ikke herske tvivl om en dansk marxismereception og det kunne derfor hævdes, at den tidlige danske arbejderbevægelse overvejende var marxistisk inspireret. Men i det øjeblik man undersøger forholdet mellem teori og praksis (selvsagt med inddragelse af det relevante kildemateriale) begynder denne anskuelse at rukke og der åbnes op for en langt mere eklekticistisk socialismeopfattelse i den danske arbejderbevægelse. I sidste ende viser udgivelserne af Marx-tekster på dansk i 1870'erne "blot", at marxismen var kendt i visse dele af bevægelsen og at nogen prøvede at udbrede dette kendskab. Og her må man også huske på, at kendskab til f.eks. den marxistiske statsopfattelse, som den kommer til udtryk i Marxs "Borgerkrigen i Frankrig", ikke var ensbetydende med brug (eller for den sags: teoretisk korrekt brug i overensstemmelse med Marxs opfattelse) i den danske agitation og teoridannelse. Når der her udsendes en advarsel mod kvantitativ brug af den nye Marx/Engels bibliografi, skyldes det, at der desværre findes en del eksempler på sådanne kvantitative analyser i den hidtidige forskning, der har beskæftiget sig med den danske arbejderbevægelses teori og praksis.

Det er først, når teorien undersøges i forhold til den i praksis førte politik, at man kan få indblik i bevægelsens ideologiske tankegods. Det er f.eks. ikke nok at vide, at "Kapitalen" udkom i

Danmark. Dens betydning kan ikke vurderes alene ud fra oplagstal eller direkte læsning. Her må der fokuseres på den praktiske anvendelse af indholdet.

Et sidste problem man også bør være opmærksom på er, at det at en given Marx/Engels tekst ikke foreligger på dansk, ikke er ensbetydende med, at den slet ikke har været kendt eller haft betydning for den danske arbejderbevægelse. Vi ved jo f.eks., at allerede Pio læste tekster af udenlandske teoretikere på originalsprog og at disse prægede hans teoridannelse og dermed bevægelsen som helhed.

Trine Lindén

Akademikernes organisation

25 års jubilæum, 1972-1997, Akademikernes Centralorganisation. Fra forhandlingsorganisation til hovedorganisation. Redaktion: Dorete Dandanell, Akademikernes Centralorganisation, København 1996, 107 s., ISBN 87-982780-5-3.

Akademikernes Centralorganisation blev dannet i 1972 som en fusion mellem Danske Statsemployer Samråd (de tjenestemandsansatte akademikere) og Akademikernes Samarbejdsudvalg (de overenskomsansatte akademikere). Hholdsvis stiftet i 1919 og 1950.

I anledning af 25-året for Akademikernes Centralorganisationens stiftelse er der blevet udgivet et jubilæumsskrift med bidrag til organisationens historie. én direktør og otte formænd giver hver deres beskrivelse af deres respektive funktionsperiode – tre af formændene fungerer kun omkring ét år, medens J. Kr.

Lomholt er direktør fra 1972-1985.

AC omfatter fra starten 62.000 medlemmer, medens det samlede medlemstal i 1996 opgøres til over 200.000. Organisationen tæller i både 1972 og 1996 23 organisationer (dog ikke de samme!): De største medlemssorganisationer er Ingeniørforbundet i Danmark med ca. 55.000 medlemmer og Danmarks Jurist- og Økonomforbund med ca. 30.000. Derefter kommer Dansk Magisterforening og Den almindelige danske Lægeforening med lidt under 20.000 medlemmer. Det er da også fra disse fire organisationer – med en enkelt undtagelse – at periodens formænd er rekrutteret.

Som det også pointeres i forordet af Søren Vang Rasmussen, der nylig (oktober 1997) er trådt tilbage som formand, giver udgivelsen sig ikke ud for at være organisationens historie i gængs forstand, men bidragene er netop de enkelte formænds indtryk fra perioden.

Som punktnedslag vil jeg omtale de otte bidrags (jeg går ikke nærmere ind på bidraget fra Jørn Andersen, der var fungerende formand fra juni til oktober 1981) oplysninger og indeholdte begebenheder:

J. Kr. Lomholt, der både var sekretær i Samrådet og sekretær og direktør i Samarbejdsudvalget gennemgår ACs forhistorie konkretiseret på overenskomstsituationer og overenskomstforhandlinger – fra 1965 har man f.eks. fællesakademiske overenskomstforhandlinger. Desuden omtales Tjenestemandskommissionen, nedsat november 1965.

Erik Holst, der kom fra Lægeforeningen og var formand for AC 1972-1975, beskæftiger sig

også i sine ”Fragmenter af et tilbageblik 25 år senere” med forløbet, der førte op til fusionen mellem de to ansættelsesformer. I denne periode debatteredes i offentligheden ”livslønsbegrebet”. Som et moment i denne debat indledtes en dialog med det daværende DASF (personificeret ved Anker Jørgensen). En alliance der ”måske”, pointeres der, ”satte sig spor i lovgivningen om betalt frihed til uddannelse, afskaffelsen af karensdage ved sygdom og etableringen af arbejdsmarkedets efterlønsordning” (s. 20).

Fra 1975-1980 (Bent Nyløkke Jørgensen) trængtes akademikerne – under indflydelse af begrebet solidarisk lønpolitik – i defensiven. Periodens indkomspolitik bevirkede reallønnsfald for akademikerne (s. 31-32, 37), og ACs medlemmer tog del i faglige møder og demonstrationer.

Per Udsens (læge) kortvarige embedsperiode fra 1980-1981 havde tyngdepunkt i konflikten med Foreningen af Yngre Læger. Lægerne – med de yngre læger i spidsen – ender med at sige nej til et mæglingsforslag i 1981, og slutpunktet er, at de forlader organisationen.

Fra 1981-1986 var Erik Stig Jørgensen fra Dansk Magisterforening formand. Han nævner, hvordan han som en konsekvens af regeringen Poul Schlüters udspil i 1982 til de kommende overenskomstforhandlinger ”... fandt mig selv i rollen som folketaler, stående på bagsmækken af en lastbil på Flakhaven i Odense” (s. 56). Han beskriver også Bertil Haarders særlige arbejdsstil ved nedsættelsen af et udvalg til undersøgelse af arbejdsmarkedet for langvarigt uddannede (Knud Larsen-udvalget), s. 59-60. Overordnet næv-

ner Erik Stig Jørgensen: ”For AC var det fra begyndelsen en vigtig sag at opnå status som hovedorganisation på linie med LO og FTF” (s. 62). AC havde også fået repræsentation i f.eks. Arbejdsmiljørådet og Landsarbejdsnævnet.

Erik Stengård fra Gymnasieskolernes Lærerforening, 1986-1987, så det som sin hovedopgave at få bremset ”LOs ulyksalige solidariske lønpolitik” (s. 69). Hans afsnit rummer ellers detaljerede gennemgange af overenskomstforløb (tydeligt med baggrund i notater).

Alex Nielsen, 1987-1993, understreger betydningen af ”kraftigere fokusering på arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitik” (s. 83). Og i forlængelse heraf: ”Det væsentligste arbejdsmarkedspolitiske gennembrud skete i efteråret 1993, da AC stik imod alle odds blev placeret i det nye landsarbejdsråd og i samtlige regionale arbejdsmarkedsråd” (s. 85). Forinden ”lykkedes det gradvis at få akademikerne placeret i de forskellige trepartsinitiativer, som regeringerne Schlüter tog i disse år” (s. 84). En forudsætning for disse gennembrud var ”den tætte forbindelse mellem AC og LO, som kom til at præge min formands-tid” (s. 84), som igen havde udgangspunkt i en personlig kontakt mellem Alex Nielsen og LOs daværende næstformand Hans Jensen. Et nybrud i denne formandsperiode var også optagelsen (med LOs støtte) i den nordiske (NFS) og den europæiske (EFS) faglige sammenlutning.

Til slut opsummerer Søren Vang Rasmussen (1994-1997) ACs 25-årige historie ved bl.a. at fremhæve ACs udvikling fra en forhandlingsorganisation til en

hovedorganisation, der agerer på alle politikområder.

Udgivelsen, hvor `spredt` den end fremtræder, er ved siden af sine bidrag til ACs historie, vigtig for sine beskrivelser og kommentarer til overenskomstforhandlingerne i 1970`erne og 1980`erne.

Bogen er forsynet med en kronologisk oversigt over de vigtigste hændelser vedr. AC i det forløbne tidsrum, samt med en oversigt over ACs medlemsorganisationer pr. 1. januar 1996.

Jens Erik Kofoed Pedersen

Festskrift til Niels Finn Christiansen

Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing (red.): Historiens Kultur. Fortælling. Kritik. Metode. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet 1997. 336 s., 250 kr. ISBN 87-7289-451-2.

I anledning af Niels Finn Christiansens 60-års fødselsdag er en lang række forskere blevet bedt om at bidrage til et festskrift. Bidragene er samlet i den ennemæssigt brede antologi *Historiens Kultur. Fortælling. Kritik. Metode*. I bogens indledning fortæller redaktionen (Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing), at "*Samlingen er blevet til på den måde, at vi har bedt deltagerne bidrage med et nyt stykke forskning, som viser, hvor de er henne nu*" (s. 8). Dette har selvsagt resulteret i 17 meget forskellige artikler, såvel ennemæssigt som metodisk, men ifølge redaktionen er der alligevel en rød tråd gennem samtlige artikler, nemlig en "*...fælles tilknytning til den historiekritik, som også er en vir-*

kelighedskri-tik" (s. 8). Som læser af *Historiens Kultur* er det dog svært at få øje på denne røde tråd. I stedet præsenteres man for 17 vidt forskellige artikler og emner: Solidaritet i den norske arbejderklasse (Knut Kjeldstadli), Machiavelli (Gert Sørensen), en hidsig dansk bonde i 1600-tallet (Benito Scocozza og Grethe Jensen), pietisme i 1700-tallet (Tyge Krogh), specialisering af lægestanden (Signild Vallgård), svensk arbejderhverdag (Birgitta Skarin Frykman), skolehistorisk biografi over overlærer Jens Olsen (Ning de Coninck-Smith), Rider Haggard (Jens Rahbek Rasmussen), politiets første tiltag mod en egentlig efterretningstjeneste (Morten Thing), lyssky forsøg på at tillempe sig retten til at udvinde råstoffer i Danmark i 1936 (Mogens Rüdiger), etnologen og "interviewof-feret" (Karsten Biering), økohistorie med henblik på Aralsøen (Peter Christensen), Børsspillet om B&W og Gimco (Ole Lange), anmeldelse af Fred Ingils Raymond Williams-biografi (Raphael Samuel), 1970`ernes historieforskning (Bernard Eric Jensen), socialhistorie (Knud Knudsen) og Fukuyama og The End of History (Claus Bryld). Som enkeltstående artikler er her tale om en række interessante emner og indfaldsvinkler, der hver især kan bidrage til diskussion inden for deres felt, men når de samles i en fælles antologi er det svært at finde hoved og hale på indhold og formål. Alligevel synes formålet med festskriftet klart, da samtlige artikler er forbundet med den ennemæssige og metodiske revidering og udvikling af historiefaget, der foregik i 1970`erne. Således kan *Historiens Kultur* anses som et bevis på, at Erslev bestemt ikke er

det eneste sande svar, og samtidig bevidner bogen, hvor godt historiefaget havde af at bevæge sig bort fra Erslevs "*paralyserede blik*" (s. 6). Derfor bliver *Historiens Kulturs* svaghed også til dens styrke. De mange forskellige artikler viser nemlig, hvordan faget har udviklet sig i positiv retning. Ydermere kan man som læser være helt sikker på, at der mindst er et par artikler, man vil finde yderst interessante. Der er vitterligt noget for en hver smag og det er ligeegyldigt om man er arbejder, historiker, etnolog osv. Set i dette lys er *Historiens Kultur* med sin brede vifte af emner og metode meget vellykket. Men desværre kompenserer dette ikke for, at man som almen læser af bogen sidder tilbage med et noget forvirret indtryk og med følelsen af, at man har købt en bog, hvor det måske kun er ganske få af de mange artikler, der direkte appellerer til en. *Historiens Kultur* vil med sikkerhed komme til at sætte mange studerende grå hår i hovedet, når et par af artiklerne figurerer på deres læselister: Skal jeg købe bogen eller lade være. Svaret til dette må være, at man ikke skal købe den i håbet om, at de mange emner bliver uddybet mere end de allerede er i de enkelte artikler, da de forskellige forfattere ikke har skrevet i en koordineret sammenhæng. Men hvis man derimod søger historiografiske informationer, og hvis man ønsker at komme ind på livet af historiefagets udvikling og mangfoldighed, så er *Historiens Kultur* vel-valgt.

Kun ganske få af artiklerne i *Historiens Kultur* beskæftiger sig direkte med arbejderbevægelsens historie. En af disse er skrevet af den norske professor i moderne historie Knut Kjelds-

tadli. I artiklen *Solidaritet og Individualitet* forsøger han at besvare spørgsmålene: Hvad er solidaritet, hvad var vilkårene for at den skulle vokse frem, hvordan var forholdet mellem solidaritet og individualitet og er tiden for solidaritet forbi? Kjeldstadlis referenceramme er den norske arbejderbevægelses udvikling de sidste hundrede år. Gennem en besvarelse af disse spørgsmål klarlægger forfatteren solidaritetens "appelform" og netværk – et netværk af bl.a. tvang, moral, egeninteresse og socialt samvær og således gøres der på glimrende vis op med den gamle myte om, at arbejdernes solidaritetsfølelse nærmest var et biologisk bestemt princip. Kjeldstadlis undersøgelse af solidaritetsbegrebet i bevægelsen, på arbejdspladsen og i familien er yderst gennemarbejdet og vellykket, men hvad der for alvor gør artiklen nævneværdig, er de linier forfatteren trækker til såvel almuesamfundet (baseret på den grundlæggende idé om, at hvis du hjælper mig, så hjælper jeg dig) som til en af artiklens mest interessante teser. Denne tese består i, at det fællesskab, der fandtes i arbejderbevægelsen, var sammensat af mindre fællesskaber f.eks. på den enkelte arbejdsplads eller i lokalsamfundet. Disse fællesskaber kunne gå på tværs af hinanden og skabe interessestridigheder, f.eks. når arbejdspladsens interesser af den ene eller anden grund ikke var de samme som bevægelsens. Således mener Kjeldstadli, at da arbejderne deltog i flere fællesskaber, udvikledes der flertydige eller dobbelte identiteter.

Der er ingen smuthuller eller lette løsninger i Kjeldstadlis artikel. Samtlige spørgsmål besvares og analyseres på forbilledlig vis.

Samtidig formår forfatteren at gøre op med tidligere tiders myter og forskning på området. Hertil kommer også en undersøgelse af de grupper af arbejdere, der stod uden for organisationernes solidaritet. Kjeldstadli afrunder sin fine artikel med en historisk og personlig perspektivering af solidaritetens status i dag og i fremtiden.

Festskriftet *Historiens Kultur* afrundes med en bibliografi over Niels Finn Christiansen monografier, artikler m.m. Ud over Bernard Eric Jensens artikel *Teoriernes årti. 70'erne revisited* er bibliografien den eneste del af *Historiens Kultur*, der direkte berører Niels Finn Christiansens egen forskning og deltagelse i historiefagets udvikling. Hertil skal så tilføjes, at Christiansens rent politiske artikler på mystisk vis er forsvundet ud af Anette Eklund Hansens bibliografi. Retfærdigvis skal det siges, at Niels Finn Christiansen er en af årsagerne til, at det i dag kan lade sig gøre at udgive en bog som *Historiens Kultur*, da han var med til at udvikle historiefaget, så det kom ud af de snævre rammer. Set i lyset af dette er der bestemt en idé i at tilegne netop ham et festskrift med 17 vidt forskellige emnemæssige og metodiske artikler. Dog synes det at have været mere nærliggende og logisk at fokusere mere direkte på fødselarens omfattende forskning inden for arbejderbevægelsens og socialismens historie. Således kunne man have ønsket sig, at festskriftet til Niels Finn Christiansen var blevet emnemæssigt begrænset og inden for netop hans område havde vist hvordan, historiefaget havde udviklet sig. Dette behøver man ikke 17 emnemæssigt forskellige artikler til, da der inden for ar-

bejderbevægelsens og socialismens historie findes talrige eksempler på, hvad historieforskningen var og er i dag. Denne idé kan måske tages op igen om ti år, når Niels Finn Christiansen igen fylder rundt.

Trine Lindén

Nørrebro – før, nu og i fremtiden

Federspiel, Søren, Karsen Skytte Jensen og Jørgen Wenzel.

Med et efterskrift af Anne Knudsen. Nørrebro – træk af en bydels historie.

Udgivet af Nørrebro Lokalhistoriske Forening og Arkiv, 174 s., kr. 180,-, bestilles hos Knuth's Forlag, Nybrogade 26 4., 1203 København K. ISBN 87-985536-7-4,

Bogen er delt i en historisk del, hvor bydelens udvikling bliver kort fortalt. Derefter følger et kronologisk fremadskridende signalement af denne arbejder bydel, ordnet tematisk. Der afsluttes med en beskrivelse af det multi-etniske Nørrebro, som er opstået i de seneste tiår. Som punktum kan læses antropologen og Nørrebro-boeren Anne Knudsens kærlighedserklæring til Danmarks eneste storby, København, og den bedste bydel – Nørrebro.

Blandt temaerne kan nævnes social forborg, kirker, skoler, kultur, transport, mad og drikke. Det virker som en mangfoldighed og dækker måske over at værket har tre forfattere, der har prøvet at strukturere et forskelligartet materiale. Kronologien brydes på en naturlig måde idet læseren får afrundet og ajourført de forskellige historier.

De tematiske afsnit er iblandet

udpluk af erindringer, hvilket giver en god afveksling og en fornemmelse af, at det var levende mennesker, som boede på Nørrebro. Det drejer sig ofte om generelt ukendte erindringer, der absolut kan bære at blive kendt af en større kreds. Blandt de kendte kan nævnes A.C. Meyer, Harald Herdal, Henrik Cavling og – naturligvis – Christian Christensen.

Det er svært at kritisere bogen, der i hvert fald for anmelderens vedkommende udfyldte et stort savn, jeg ikke vidste fandtes, før jeg sad med bogen i hånden, og min barndoms Nørrebro blev præsenteret for mig. Der er masser af illustrationer med gode oplysninger. Bagest er der en tidstavle og en litteraturliste indtalt med titler omhandlende Nørrebro, Københavns historie og erindringer. Den eneste anke, som ikke er uvæsentlig er at der ikke er ofret tid og kræfter på et stikordsregister. Det må dog ikke få potentielle læsere til at holde sig tilbage: bogen kan anbefales på det varmeste.

Anne-Lise Walsted

Nyt syn på marxismen/engelsismen

Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus. Unter Mitwirkung von mehr als 700 Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftlern. Udg. af Wolfgang Fritz Haug, Argument-Verlag, Hamburg/Berlin, bd. 3: Ebene bis Extremismus, 1997, 1215 sp., DM 169.-; ISBN 3-88619-433-7 (Ved subscriktion af 12 bind DM 129.-).- Bd 1, 1994, 808 sp.; bd. 2, 1995, 882 sp. DM 129.- for hvert. ISBN 3-88619-431-0 hhv. 3-88619-432-9 (Ved subscriktion af 12 bind DM 98.- for hvert).

sin anmeldelse af de første to bind (ARBEJDERHISTORIE 1/96) anbefalede Niels Finn Christiansen en yderligere internationalisering af ordbogen. I mellemtiden er dette sket på forskellig vis. Således blev der i marts 1996 afholdt en international konference om ordbogsprojektet i Glienicke ved Berlin, se materialesamlingen herfra (Materialien zum Historisch-kritischen Wörterbuch des Marxismus: für Wolfgang Fritz Haug zum 60. Geburtstag, udg. af Frigga Haug og Michael Krätke, Hamburg: Argument-Verlag 1996). Blandt de ca. 200 nytillkomne medarbejdere ved projektet er især store grupper fra både Nord- og Latinamerika. Antallet af nordiske medarbejdere kan dog stadigvæk tælles på få hænder.

Idéhistorikeren Sven Erik Liedman/Göteborg Universitet er medforfatter til det ikke uvæsentlige opslag om udvikling (Entwicklung; der findes også eet om Entwicklungsländer, skrevet af politologen D.Boris, Marburg). Med sit opslag om engelsisme (Engelsismus) præciserer Liedman derudover hele projektets mening. Han identificerer navnlig Friedrich Engels som ophavsmand for den ”skæbnesvangre tendens, som siger at marxismen som marxisme (og marxisten som marxist) har hhv. burde have svar på alle mulige og umulige spørgsmål.” Marxismen som ”svarautomat” var ifølge Liedman kendetegnende for marxismen-leninismens håndbøger. Disse enzyklopædier kortsluttede gerne den viden, de præsenterede, til nogle hermetisk lukkede cirkler, der ikke skulle forstyrres. Denne kritik præciserer netop meningen med foreliggende ordbog, i og med at den for at muliggøre en kollektiv

læreproces er anlagt ud fra et åbent og pluralt koncept for marxismen. Gennem kritik og selvkritik skulle den gerne bidrage til marxismens fornyelse, se også opslaget ”Erneuerung.” Hvilket iøvrigt med de tre foreliggende bind synes at være kommet godt på vej.

I højeste grad tiltrængt og aktuell læsning er ca.50 spalter af Euro-komplekset (Eurokommunismus, Europa, europäische Integration, Europastrategien og Eurozentrismus). Sidstnævnte giver bl.a. belæggene for, hvorledes Marx siden 1875 – i forordet til den franske udgave af ”Kapitalen” – udtrykkeligt indskrænkede det uundgåelige ved sin historiske analyse til kun at gælde Vesteuropa. Marx havde ikke i sinde at levere den universalsnøgle til alverdens landes udvikling, som Stalins marxismeleninisme påstod at være i besiddelse af. Der henvises iøvrigt til eurocentrismen af den reale historiske proces, som findes uafhængigt af folks akcept af dens struktur, gennemslagsformer og konsekvenser.

Arbejdet med at forstå ”hele den historiske bevægelse” af samfundene, således som den var blevet programsat i Det Kommunistiske Manifest fra 1848, er for ordbogsredaktionen en både uafsluttet og stedse ny opgave. Derfor er der brug for nogle så at sige klinisk rensede begrebsværktøjer, som de mere filosofiprægede opslag leverer for både lægmand og videnskabsfolk (såsom Empirismus, Epistemologie, Erfahrung, Erkenntnis, Erscheinung, Ethik, Evidenz, Existenzialismus m.m.). Dertil kommer det første opslag ”Ebene” (plan, niveau), der udover Marx exemplarisk ved forskellige marxistiske sko-

ler og enkeltteoretikere (Gramsci, Althusser, Poulantzas) diskuterer, hvorledes deres abstraktionsnit har eller ikke har matchet til samfundskompleksets bevægede sider som erkendelsesgenstand. Den berømte etagemodel af ”basis” og ”overbygning”, som så ofte blev brugt til at reducere kompleksiteten på en vilkårlig måde, blev i denne diskussion set efter i sømmene og fundet for let. Klaus Holzkamps afgørende impuls for udviklingen af en kritisk psykologi ud fra den marxske forståelse af individets samfundsmæssige karakter (se også Ensemble der gesellschaftlichen Verhältnisse) vurderes derimod som banebrydende for en frugtbar operationalisering af den analytiske flerplans-tænkning.

Ordbogens sidste opslag ”Extremismus” hører til en række opslag om de til tider katastrofale omvæltninger i det 20. århundredes politik (såsom Endlösung, Entkolonisierung, Entmaoisierung, Entnazifizierung, Entstalinisierung, epigonaler Stalinismus m.m.). Arbejderbevægelsens egne termer (Einheitsfront, Erster Mai, ethischer Sozialismus m.m.) hører ligeledes til på det politiske plan, ligesom der på det økonomiske niveau findes mere forventelige begreber fra den politiske økonomis ordforråd (ehernes Lohngesetz, Eigentum, einfache/komplexe Arbeit, einfache Zirkulation, Enteignung, Extraprofit). Der findes dog også flere opslag om den samfundsmæssige tilværelses elementære kategorier (såsom Egoismus, Einsamkeit, Elend og Essen).

Det tyske sprogs ejendommeligheder gør, at kvindebevægelsens begreber denne gang kan

savnes, hvilket imidlertid vil blive mere end kompensert i næste bind (Fabianismus bis Gegenmacht, indeholdende flere ord med "Frau"). Derimod er der flere opslag om begreber, hvis betydning er øget gennem økologien (Elektrifizierung, Energie, Entropie, Erde, Essen, Exkrementa der Produktion). Læserne vil skærpe deres kritiske sans for disse begrebers indhold og anvendelse, når de ser, hvilke vanskeligheder marxismen/engelsismen har haft med deres tidssvarende nyttiggørelse.

Den i "aktual-empirien" engagerede socialforsker kan formentlig særligt bruge opslagene om "eingreifende Sozialforschung" og "Empirie/Theorie", hvor bl.a. den statsvidenskabelige tradition og dennes kritiske overskridelse gennem engageret socialforskning og især aktionsforskning gennemgås (se også Etatismus, Ethnie og Ethnozentrismus). Som udgiveren skriver i forordet, lægger ordbogens marxismeforståelse op til åndsfrisk egenaktivitet ved tilegnelsen af den iøvrigt ikke udtømte marxske tankeverden: "Man kan ikke forvente samtlige problemers løsning eller den ene sandhed af Marx, men derimod tankeimpulser og skærpede kriterier for en kritisk teori om samfundet."

Opgaven med at sikre udgivelsen af de resterende ni bind er henlagt til det i 1996 nyoprettede Berliner Institut für Kritische Theorie (INKRIT). Støttebidrag à DM 100.- er velkomne, idet de vil sikre trykning af een side af ordbogen hver. Sponsorerne kan få deres navne med i næste bind af ordbogen.

Iøvrigt bør ordbogen findes på ethvert velassorteret bibliotek.

Rolf Czeskleba-Dupont

Henv.: INKRIT-Sekretariat Reichenberger StraÙe 150 D-10999 Berlin; FAX +49 - 30 - 611 42 70; E-mail:

argument@abacus.de. Eller: HKWM-Redaktion Freie Universität Berlin, Institut für Philosophie Habelschwerdter Allee 30 D-14195 Berlin. FAX +49 - 30 - 838 64 30.

Breve fra et emanciperet ægteskab

Ursula Herrmann (udg.): *August und Julie Bebel. Briefe einer Ehe, J.H.W. Dietz Nachfolger, Bonn 1997, 659 s., DM 48.-, ISBN 3-8012-0243-7*

August Bebel blev i tiden op til sin død i 1913 den tyske og internationale arbejderbevægelses bedst kendte personlighed – det skyldtes bl.a. hans meget indflydelsesrige bog om kvindeemancipationen. Hans personlige forhold til kvindfrigørelsen er derfor af umiddelbar interesse. I sin desværre uafsluttede selvbiografi skrev han lidt om sin kone, Julie, nemlig en tak til hende for den hjælpsomhed, omsorg og støtte hun havde ydet ham. Det var ikke lige gyldigt, skrev han, hvordan ens kone var, når man nu var involveret i samfundslivet og kæmpede en kamp mod utallige modstandere. Hun kunne være en støtte eller en hindring, men han var lykkelig for at kunne sige, at hun var en støtte, og at han uden hende ikke havde kunnet yde, hvad han måtte have ydet. Måske kan det tydeliggøres med en sammenligning med Th. Staunings første og anden kone, der hørte til i hver sin af de to kategorier. Men det er selvfølgelig mere relevant

at vide, hvad Julie Bebel havde at sige om den sag.

Det er et sjældent lykketræf, at der er overleveret materiale, der anskueliggør dette – hvor mange arbejderkvinder født 1843 har efterladt noget som helst, der kunne fortælle om deres holdninger, vurderinger, forholdet til manden osv.? Men August Bebel var en betydningsfuld arbejderpolitiker, der ofte var borte fra hjemmet som rejsende repræsentant for det værksted, han var medejer af, som parlamentariker, som straffefange osv. Det medførte en righoldig korrespondence med hjemmet, som delvis er bevaret.

Ursula Herrmann, en fremtrædende historiker som især har beskæftiget sig med forrige århundredes arbejderbevægelse og specielt Bebel – hun var medudgiver af de første bind af den store Bebel-udgave og medforfatter af den foreløbig sidste omfattende Bebel-biografi (se AH 36/1991) – har nu udgivet den overleverede korrespondence mellem ægtefællerne med Julie Bebels breve til Engels og et brev til Natalie Liebknecht som bilag.

Ikke mindst de to bilag er relevante for spørgsmålet om Julie Bebels forhold til sin mand – og selvfølgelig må man huske på, hvornår de to hovedpersoner levede, inden man konstaterer, at de virker ligeværdige, selvom August Bebel til tider kan forekomme noget formynderisk. Det lader imidlertid ikke til at have generet hans kone.

August Bebel mistede tidligt sine forældre; han blev udlært som drejer, mens Julie Bebel, som var datter af en ufaglært arbejder, ikke fik nogen uddannelse udover folkeskolen og arbejdede som ufaglært, indtil hun

giftede sig i 1866. I 1867 begyndte August Bebels politiske indsats, der medførte flere længere fængselsophold 1872-75, 1877-78, 1882-83 og 1886-87. Ganske vist var fængselsophold for politiske fanger i Tyskland noget andet og væsentligt mildere end f.eks. i Danmark eller Holland, men det var ikke desto mindre fængselsophold. Bebel kunne imidlertid udnytte dem til at studere og skrive – det var hans universitetsophold, skrev han i anden sammenhæng.

Men det har heller ikke været nemt for Julie – eller for datteren Friederike (født 1869) – som naturligvis som alle andre arbejdere i samtiden kun gradvist kunne udvikle en forståelse for arbejderklassens opgaver og kamp. I brevet til Natalie Liebknecht, Wilhelm Liebknechts kone, som hun kendte godt fra deres mænds fængselsophold 1872-75, kritiserer hun bl.a. Wilhelm Liebknecht, der åbenbart ikke indviede konen i partiets anliggender; hun bebrejder ham den manglende tillid, han udviste. Når man selv er med, bliver man ikke forskrækket over mændenes indsats, skriver hun (s. 628). I sammenligning med Bebel var den 14 år ældre Liebknecht åbenbart meget patriarkalsk. I et brev til Engels fra 1892 beskriver hun kort, at hun tidligere var meget utilfreds med, at hun ikke fik mulighed for at udvikle sig intellektuelt, men idet hun blev en slags sekretær for manden i partianliggender pga. hans hyppige fravær, så havde hun levet sig ind i bevægelsens mening og havde helt tilsluttet sig sagen, og var fuldt tilfreds med det, hun på den måde havde lært.

Det fremgår af de øvrige breve, at hun faktisk deltog aktivt såvel i bevægelsen som i samti-

dens kulturliv. Og brevene, som bestemt ikke var beregnet til udgivelse, er skrevet i et let og flydende sprog – hun kunne udtrykke sig og var tydeligvis velbeværet.

Ursula Herrmann har fundet ialt 168 breve mellem ægtefællerne fra 1872 til 1906, med hovedvægten på socialistlovens tid 1878-90, desuden fem fragmenter taget fra August Bebels selvbiografi fra 1869 og 1871. 119 breve er skrevet af August Bebel, 49 af Julie; af disse har kun 26 af August Bebel været trykt før. Originalerne findes i arkiver i Berlin (SAPMO), Amsterdam (IISG) og Bonn (FES). Alle breve er annoteret af Ursula Herrmann; noterne er en stor hjælp til forståelsen og må have krævet en betydelig indsats.

Det drejer sig om en privatkorrespondence, men en væsentlig del af brevene har været underkastet fængselsvæsenets censur, hvorfor der altså har været grænser for, hvad ægtefællerne kunne meddele hinanden om politiske forhold. Alligevel giver korrespondencen et væsentligt indblik også i det tyske socialdemokratiske forhold. Det private giver sig udtryk i den blanding af informationer om stort og småt, om datterens skolegang eller sygdom, om problemer med husværten, om forskelliges forsøg på at låne penge, om besøg hos venner og bekendte, om drejervekstedets overlevelsesmuligheder, om de mange udtryk for opbakning August Bebel fik fra mange sider osv.

Det giver samlingen en egen charme – stærkest står flere af Julie Bebels breve, og med rette spørger Ursula Herrmann i sin indledning, om ikke de giver anledning til at undersøge, hvori de forfulgte socialdemokraters kvin-

ders indsats bestod, om der ikke udviklede sig helt specifikke ægteskabelige forhold under forfølgelsen. Det gjorde der givetvis, men heller ikke fra andre sociale grupper eller senere tider findes der tilsvarende undersøgelser.

Hvorfor ikke begynde her?

I modsætning til så mange andre "store personligheder" bliver August Bebel ikke usympatisk ved et nærmere bekendtskab. Der er ikke en afgrundsdyb modsætning mellem hans offentligt proklamerede teoretiske holdninger og hans private adfærd. Der var overensstemmelse mellem hans teori og hans praksis, det bliver tydeligt i korrespondencen.

Gerd Callesen

Visioner og virkelighed under og efter Anden Verdenskrig

János Jammnitz, Éva Moharos, Philip Rawlinson, Gábor Székely (red.): The Democratic and Social Progress 1942-1945. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest 1997. 196 s. ISBN 963-04-8338-6.

Den 23. til 25. Februar 1995, i anledning af 50-året for 1945, afholdtes en kongres i Budapest med temaet "Planer for udviklingen af et nyt demokratisk Europa (1942-44) og virkeligheden i 1945". Med andre ord beskæftigede kongressens deltagere sig primært med de europæiske arbejderpartiers visioner for efterkrigstiden under krigen og den virkelighed, de kom til at stå over for.

Et af kongressens resultater er bogen "The Democratic and Social Progress 1942-1945", hvor de fleste af indlæggene fra kon-

gressen er samlet. Kongressen mødtes ud fra en bred problemformulering, hvilket er forklaringsgen på, at bogens indhold spænder meget vidt og i, at flere indlæg bevæger sig langt ud over det egentlige emne. Således beskæftiger flere af artiklerne sig f.eks. med Englands forhold til Indien (og til Imperiet generelt) efter Anden Verdenskrig samt med kvindernes stilling i de engelske og ungarnske arbejderpartier. Her er tale om emner, der må siges at være i periferien af kongressens oprindelige intentioner, hvilket nogle af bidragsyderne også selv erkender. Dette rokker dog ikke ved artiklernes kvalitet, men gør dem uinteressante i den store sammenhæng.

Andre af kongresindlæggene supplerer derimod hinanden og emnet særdeles godt. Det drejer sig især om de artikler, der mere stringent holder sig inden for det overordnede tema "visioner og virkelighed". Et godt eksempel på dette, er det danske bidrag af Niels Olesen "Fremtidens Danmark. Det danske Socialdemokratis politiske linie 1944-1947" (Denmark of the Future. The political line of the Danish Social Democratic Party 1944-1947). Olesens udgangspunkt er Socialdemokratiets program fra 1945, "Fremtidens Danmark". Han lægger ud med at forklare, at programmet har mange elementer til fælles med andre europæiske landes programmer fra samme periode. Dette skyldes bl.a. den generelle venstredrejning og optimisme i Europa i disse år. Samtidig påpeger Olesen flere andre interessante karakteristika. Han henviser bl.a. til det svenske 27 punkts-program og Labours "Let us face the future"-program. Således

sættes "Fremtidens Danmark" ind i en større historisk sammenhæng, hvilket er en styrke for Olesens artikel, men også for artikelsamlingen som helhed. I andre af bogens artikler behandles nemlig det engelske program (Kate Hudson: "Let us Face the Future: the Labour Party's programme and the Communist cooperation") og det samme gør det svenske, dog mere inddirekte (Klaus Misgeld: "Die "Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten" in Stockholm 1942-1945"). Således supplerer flere af bogens artikler hinanden og giver dermed dele af bogen en dynamik, der gør det svært at lægge den fra sig. Man får hele tiden nye brikker til et puslespil, som det er op til den enkelte læser at samle, hvilket både er interessant og udfordrende.

Olesens artikel er ydermere et godt og spændende eksempel på brugen af et politisk program som historisk kilde – en kildegruppe der netop kan være farlig, da en ting er program og en anden virkelighed. Olesen er meget opmærksom på denne problemstilling og analyserer derfor programmets delelementer grundigt, undersøger den historiske kontekst og belyser ophavssituationen. På grund af dette er artiklen præget af en overskyggende metodisk sikkerhed. Således demonstrerer Olesen meget fint, hvordan "Fremtidens Danmark" afspejler såvel den generelle stemning i Europa som mange facetter i dansk samfund og historie. Hermed kan han trække linier tilbage til Kanslergadeforliget, hen over den specielle krigsøkonomi og Jens Otto Kraghs keynesianisme og frem til Socialdemokratiet som oppositionsparti efter det katastrofale valg i 1945. Ingen spørgsmål får

lov til at stå ubesvarede. Alt i alt er her tale om en yderst læseværdig artikel, der er klog, spændende og meget overbevisende.

"The Democratic and Social Progress" favner meget bredt og kan derfor være svært at gå til uden specifik baggrundsviden. Det ville have været en stor fordel, hvis bogen havde været indledt med en bredere historisk introduktion, end det er tilfældet. Ligeledes ville det have været et plus, hvis de irrellevante artikler var blevet skåret fra. Et andet problem ved artikelsamlingen er af ren sproglig karakter, idet flere af artiklerne er på ungarnsk, hvilket jo nok er et sprog, som de færreste her i landet behersker. Det er synd, at disse tekster ikke er blevet oversat til et hovedsprog, da dynamikken bag kongressen især findes blandt de ungarnske bidragsydere.

Trine Lindén

Gramsci i England

Carsten Jensen, *Politik og stat. Evaluering af den britiske neogramscianisme*, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, 1997.

E. Laclau og Ch. Mouffe, *Demokrati og hegemoni (artikler udvalgt af Carsten Jensen)*, Akademisk Forlag 1997.

I en tid, hvor mange synes at få skriveblokeringer over for forfattere som Marx, Althusser, Poulantzas og Gramsci, er det ganske befriende at læse politologen Carsten Jensens nyligt færdiggjorte ph.d.-afhandling *Politik og stat* om 80'ernes britiske neogramscianisme. Med sin afhandling har forfatteren sat sig for at vurdere et ambitiøst forskningsprojekt, der i sin tid blev etable-

ret omkring en række engelske og ved engelske universiteter arbejdende teoretikere (først og fremmest Ernesto Laclau, Chantal Mouffe og Bob Jessop). Også herhjemme vakte det betydelig interesse. Det var den fremstormende nyliberalisme under Thatcher, der umiddelbart havde tilskyndet gruppen til at videreudvikle den italienske Antonio Gramscis teorier om politik og stat med hegemonibegrebet som et vigtigt omdrejningspunkt.

Carsten Jensen kalder sit forehavende en evaluering (altså hvad blev det til med de gode intentioner?). Under denne for mange akademikere noget skræmmende betegnelse gemmer der sig imidlertid et uhyre interessant arbejde om centrale intellektuelle strømninger i det 20. århundredes Europa. Ikke mindst for de også implicite spørgsmål der rejses, er det stimulerende læsning. Hvad sker der nemlig, når Gramsci – forfatter til nogle spredte optegnelser over den moderne verden, sirligt nedskrevet i et fjernt fascistisk fængsel i 30'ernes Syditalien – transplanteres til England årtier senere.

Eksemplet tilhører et sjældent udforsket felt men er ikke just usædvanligt for et Europa, der aldrig rigtigt har udviklet ét forenet intellektuelt marked men har været henvist til de mange nationale og sprogligt adskilte traditioner. Skulle tanker, der udvikledes et sted, derfor også forvente en større gennemslagskraft andre steder, har de altid måttet oversættes i mere end én forstand. Skulle der opnås indsigt i andet end de lokale frembringelser, har tilegnelsen af nye sprog og tænkesæt været uomgængelig. Sådanne oversættelser eller egentlige intellektuelle over-

førelser har på mange måder været berigende og vækstfremmende for europæisk kultur; men det er ligeså klart, at de også har haft den konsekvens at visse aspekter og nuancer er blevet nedtonet, hvis de da ikke er gået tabt, mod at andre er blevet accentueret alt efter behov og interesser i modtagerkulturen

Med udgangspunkt i videnskabssteoretikeren Lakatos' forskningsstrategiske overvejelser mener Carsten Jensen at kunne udgrænse en oprindelig kerne af hensigter i den engelske neo-gramscianisme. Der udpeges to overordnede målsætninger. På den ene side arbejdes der for en opgivelse af den marxistiske historiefilosofi, således som denne traditionelt er knyttet til forestillingen om produktionsforholdenes udvikling; og på den anden side ønskes den historiske materialismes klasse- og statsteori fastholdt så vidt muligt. Det neo-gramscianske forskningsprogram definerer sig altså oprindeligt i forhold til et opdateret marxistisk paradigme.

I den mere indgående gennemgang af de anførte neo-gramscianske forfatterskaber godtgør afhandlingen dog, at projektets oprindelige kerne ikke forbliver og heller ikke kan forblive intakt. Inspireret af hvad der er blevet kaldt "den lingvistiske vending" i human- og socialvidenskabernes opstiller eksempelvis makkerparret Laclau og Mouffe en diskursteori, der gør samfundet til et sæt af meningsrelationer under stadig tilblivelse og afvikling. Klassekampsteorien forlades her definitivt til fordel for en ny forståelse af demokratiet som «en bevægelsesform, der i særlig grad skaber mulighed for foranderlighed». Perspektivet bliver herefter postmarxistisk.

Målt i forhold til den oprindelige kerne af hensigter mener Carsten Jensen at kunne konkludere, at lige præcist denne uforudsete postmarxistiske bieffekt får hele det neo-gramscianske projekt til at kuldsejle. Denne konklusion er forsåvidt ganske logisk i overensstemmelse med afhandlingens evalueringsteoretiske afsæt. Forfatteren må dog medgive, at det, der fra det overordnede projekts standpunkt må vurderes negativt, godt kan hævdes at være positivt, når optikken flyttes til Laclau-Mouffe og følger den retning, deres refleksioner senere tager.

Spørgsmålet er derfor om en så stram evaluering, som den her anvendte, der alene vurderer de opnåede resultater i forhold til de opstillede målsætninger, ikke altid vil stå over for kun delvise eller helt udeblevne succes'er. Bortset fra at den undersøgte periode i dette specifikke tilfælde er for lang og aktørerne ligeledes for mange til at man på forhånd kan forvente konsekvens, forekommer det uventede resultat i almindelighed at være den sandsynligste udgang i human- og socialvidenskabernes og i hvert fald, når talen er om de dele, som ikke har overtaget naturvidenskabernes afprøvningsmodel.

Faktisk kan vi på de bløde videnskabers områder iagttage en lang række af "dundrende" fiaskoer, hvilket dog ikke gør dem mindre interessante. Netop deres vidtforegnede virkningshistorier vidner om, at de ofte orienterer sig i andre retninger end de oprindeligt intenderede. Til forskel fra naturvidenskabernes, der blot glemmer det mislykkede forsøg og opstiller et nyt, må human- og socialvidenskabernes acceptere at skulle leve anderledes in-

tenst med teorihistoriens mange ikke-indfrieede målsætninger. Ingen evalueringsstrategi vil kunne befri os fra dette vilkår.

I det omfang Gramsci spiller en rolle i neo-gramscianernes teoribygning, har man i ham et byggeelement, der langtfra kan siges at have den robusthed, man forestillede sig. Det er en svag- heds ved den ellers fortjenstfulde afhandling, at den ikke i tilstrækkelig grad er opmærksom på, at der i Gramscis *Fængselsoptegnelser* går en – med et billede fra geologien – forkastningslinje mellem marxisme og postmarxisme, som allerede fra starten måtte kaste nogle seismiske rystelser ind i det engelske projekt. Ret beset er det denne teoretiske uro, der har gjort Gramsci til et af dette århundredes fikspunkter i europæisk kultur. Dette er nok værd at erindre sig her i tresåret for hans død i 1937.

Gert Sørensen

Den britiske Kommunisme og 1956 PRIVATE

Alison Macleod: The Death of Uncle Joe, Merlin Press, Suffolk 1997, 269 s., £9.50, ISBN 0-85036-467-1.

Denne bog vil muligvis undgå de flestes opmærksomhed (altså af dem der interesserer sig for CPGBs historie og kommunismens historie i det hele taget). Forlaget Merlin er ikke stort, bo-

gen vil ikke få megen omtale, og mange vil måske mene, at det bare er en forsinket "God that failed" – slags bog. Hun skriver selv: "Hvad i alverden var der i vejen med os alle sammen? Andre har forsøgt at diagnosticere sygdommen. Det eneste jeg kan gøre er at beskrive begivenheder som for os var helbredelse". Til en vis grad er den en "God that failed" – slags bog, den er et meget bittert, personligt opgør med kommunismen – den tror altid det værste om ledelsens motiver.

Man kan ikke sige, at den er nuanceret, når den beskriver stalinismens opkomst og vækst eller, for den sags skyld, internationale begivenheder som Koreakrigen. Nogle af hendes historiske bibemærkninger er diskutabile. Det er ikke et akademisk værk, der er intet noteapparat eller henvisninger, men det er fremragende skrevet, en erindringsbog af en kvinde, som meldte sig ind i kommunistpartiet lige før krigen, boede i London, arbejdede på Daily Worker fra 1944 og oplevede, hvordan avisens og partiets ledelse reagerede under den store politiske krise i 1956. Alison Macleods mand er noget ældre end hende og var en af de tidlige jødiske rekrutter (fra London) til partiet og var medlem fra ca. 1930 (de var begge to meget aktive i Unity Theatre). Hvad der får værket til at være så betydningsfuldt- og dette er ikke noget man lige med det samme vil vide fra bogen er, at det meste af det hun har

skrevet er baseret på omfattende stenografering, som hun selv tog under de møder og samtaler hun deltog i. Dette begyndte hun på i 1952, da det så ud til, at der var en udvikling igang indenfor den internationale kommunisme (da en ny partikongres i Sovjet skulle finde sted), og hun ville gerne orientere sin mand, som for det meste var optaget af sit arbejde samt børnepasning. Fra 1956-57 bliver hendes notater meget mere omfattende med direkte citater fra forskellige partiledere, Daily Workers medarbejdere og andre partimedlemmer. I løbet af udarbejdelsen af bogen har hun været i kontakt med nogle af de folk, der var til stede på det omtalte tidspunkt for at udspørge om forskellige aspekter vedrørende begivenhederne i de dramatiske år. Hun udførte også en slags detektivarbejde m.h.t. 2 af partiets ledere, hvor hun bl.a. afslørede familieforbindinger i Sovjet, noget, der måske var bestemmende for deres politiske adfærd og måske en forklaring på den kynisme og samtidige 100% loyalitet der eksisterede overfor den sovjetiske ledelse. Alison Macleod var ligesom en båndoptager, og som resultat får man et enestående indblik i krisens udvikling i og omkring partientret. Forhåbentlig vil hendes notater blive arkiveret, således at de er tilgængelige for historikere. Bogen kan varmt anbefales.

Steve Parsons